

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗІСТАВНОГО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

Алла Лучик

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Стаття присвячена зіставному аналізу віддієслівних похідних в українській і польській мовах. На синхронічному рівні здійснюється поділ іменників зі значенням узагальненої дії або продукту дії за словотвірними типами, встановлюються їх спільні і відмінні ознаки, з'ясовуються тенденції щодо творення.

Ще у минулому столітті багато дослідників дериватології слов'янських мов звернули увагу на те, що на цьому рівні мовного устрою досліджувані мови дещо по-іншому виявляють системні зв'язки. Зокрема, Т.І. Вендіна довела, що східнослов'янські мови не становлять такого однорідного явища, про яке завжди йдеться у наукових дослідженнях. На думку дослідниці, російська і білоруська, справді, демонструють суттєві подібності, найближче вони перебувають до північнослов'янських мов, зокрема польської, а українська мова найближче тяжіє до південнослов'янських мов, особливо до сербської і хорватської [1, с. 157]. Можна зауважити, що і досі ця думка не знайшла належного підтвердження чи заперечення у науковій літературі. Загалом, цікаві і корисні розвідки стосовно словотвору слов'янських мов були висловлені ще у середині ХХ століття [див. 2], але переважно і ці задуми науковців у подальшому не знайшли достойного висвітлення. Як нам видається, зумовлюється це кількома причинами, серед них недостатня увага до проблем зіставного слов'янського словотвору, який починати можна з попарного обстеження дериваційних властивостей зазначених мов. Певні аспекти цих наукових пошуків уже здійснені, а деякі з них потребують обстежень. Так, за наявності контрастивних російсько-українських та російсько-польських досліджень у галузі словотвору [3] практично відсутні українсько-польські зіставлення словотвірного підрівня мовної системи, тому, на наш погляд, корисними будуть хоча б деякі спостереження стосовно цього аспекту. У попередніх наших працях були розглянуті питання відіменникового і відприкметникового українсько-польського словотвору [див. 4].

Пропонована стаття присвячена питанням віддієслівного словотвору іменників зі значенням узагальненої дії або продукту дії в українській і польській мовах, встановленню спільних і відмінних властивостей творення зазначеного типу одиниць у досліджуваних мовах. Ця група одиниць утворюється в обох досліджуваних мовах переважно за допомогою ідентичних суфіксів, серед яких найпоширенішими виявляються українські форманти **-ання**, **-ення**, **-іння**, яким у польській мові відповідають **-anie**, **-enie**, що здатні утворювати похідні практично від усіх дієслів. Як зазначає І. Маринякова, «іменники абстрактної дії з суфіксами

-anie, -enie у польській мові є категорійними, тобто можуть утворюватись від будь-якого дієслова, крім незначної групи таких, як *móc, musieć, chceć, woleć, umieć, potrafić, modlić, boleć, bywać*, деяких із суфіксом *-eć*, а також у кількох інших» [5, с. 77]. Пор.: укр. *чит-ання, трим-ання, примнож-ення, пал-іння, ход-іння*; польськ. : *czyt-anie, trzym-anie, zwiększ-enie, pal-enie, chodz-enie*. Подібними виявляються і морфонологічні явища, що супроводжують зазначені словотвірні процеси. Такими є накладання (*чита-ти + -ання; czyt-a-ć – czyt-anie*) та усічення морфем (*пали-ти – пал-іння; pali-ć – pal-enie*), щоправда, останнє морфонологічне явище може виступати і в комбінації з чергуванням кінцевого приголосного основи.

До продуктивних при утворенні віддієслівних похідних належить і один із небагатьох запозичених суфіксів **-аці-я** (польськ. **-асj-а**), що в українській мові взаємодіє з дієсловами на *-ува-ти (-юва-ти)*, а також *-ирува-ти*, у польській – на *-ować*. Пор.: укр. *рекомендація, презентація, ізоляція*; польськ. *rekomendacja, prezentacja, izolacja*. При цьому дієслівна фіналь твірного завжди підлягає усіченню: укр. *популяризувати – популяризація*, польськ. *popularyzować – popularyzacja*. Подібність функціонування зазначених морфем у двох досліджуваних мовах виявляється і у властивостях їхніх варіантів, що демонструють надзвичайну схожість як на рівні форми вираження, так і у своїх словотвірних можливостях. Отже, українським варіантним утворенням **-иці-я, -ці-я** відповідають польські **-усj-а, -сj-а**: укр. *інвестиція, реакція*, польськ. *inwestycja, reakcja*.

Для утворення іменників зі словотвірним значенням процесуальної ознаки і результату дії використовується малопродуктивний суфікс **-к-а**, який в обох мовах практично завжди зумовлює виникнення явища усічення на морфемному шві: укр. *доставити – доставка, орати – оранка*; польськ. *dostawić – dostawka, orać – orka*. Крім того, оскільки суфікс за фонетичною природою є консонантним, а усічені основи теж виявляються консонантними, то з метою полегшення взаємоприспосовування морфем у дію вступають й інші морфонологічні явища, зокрема чергування морфем: укр. *знижити – знижка*, польськ. *powtórzyć – powtórka*. В українській мові ці словотвірні процеси у певних випадках супроводжує й переміщення наголосу (*позичити – позичка*), що за нормами польської мови відбутися тут не може (*pożyczyć – pożyczka*). Трапляються випадки, коли похідним польської мови на **-к-а** відповідають українські утворення на **-енн-я** або навпаки, українським похідним на **-к-а** відповідають польські на **-anie**: укр. *повторення* – польськ. *powtórka*; укр. *перевірка* – польськ. *sprawdzenie*.

Українським похідним, утвореним за допомогою суфікса **-j-а**, здебільшого відповідають похідні на **-сі-е**, що у польській мові демонструє високий ступінь продуктивності: *пиття – picie, биття – bicie, шиття – szucie, життя – życie*. В українській мові творення похідних за допомогою суфікса **-j-а** не є таким продуктивним, тому часто польським одиницям зазначеного словотвірного типу відповідають українські лексеми різноманітної морфемної будови: *natchnięcie – натхнення, objęcie – обійми, przedsięwzięcie – захід*.

До малопродуктивних або непродуктивних утворень цієї категорії слів належать похідні зі значенням повторюваності або хаотичності дії на **-анин-а** (**-янин-а**) в українській мові та **-anin-a** – у польській, при творенні яких відбувається накладання початкового голосного словотвірної морфеми на інфінітивний суфікс твірного дієслова: укр. *бігати* – *біганина*, *стріляти* – *стрілянина*, *писати* – *писанина*, *читати* – *читанина*, *шукати* – *шуканина*; польск. *biegać* – *bieganina*, *strzelać* – *strzelanina*, *pisać* – *pisanina*, *czytać* – *czytanina*, *szukać* – *szukanina*. У супроводі іншого морфонологічного явища, усічення інфінітивного суфікса основи, відбувається творення іменників за допомогою українського суфікса **-ств-о(-цтв-о)**, який у польській мові має відповідник **-stw-o (-ctw-o)**: *вбивати* – *вбивство*, польск. *zabijać* – *zabójstwo*. В обох досліджуваних мовах суфікс є значно продуктивнішим у творенні похідних від твірних прикметникового або іменникового класів слів: укр. *керівник* – *керівництво*, *зłodий* – *зłodійство*, польск. *kierownik* – *kerownictwo*, *złodziej* – *złodziejstwo*.

Решта суфіксів, які використовуються для творення віддієслівних іменників, в українській і польській мовах є непродуктивними, а їхні словотворчі функції в одній мові часто в іншій виконує відмінна за формою вираження морфема. Так, в українській мові функціонує суфікс **-унок**, що у польській має подібний за семантикою і формою вираження відповідник **-unek**: укр. *рятувати* – *рятунок*, *поцілувати* – *поцілунок*, *рахувати* – *рахунок*; польск. *ratować* – *ratunek*, *pocałować* – *pocałunek*, *rachować* – *rachunek*, проте польському *meldunek* відповідає українське утворення із суфіксом **-к-а** – *прописка*, а іменнику *rabunek* – похідне із суфіксом **-іж** – *грабіж*. Зауважимо, що у польській мові також є похідне із подібним за формою вираження до **-іж** суфіксом **-eż** – *grabież*, але останнє маркується як книжне утворення, у той час як лексема *rabunek* є стилістично нейтральною одиницею, як і українська *грабіж*.

Часом подібності виявляються і у класі слів, утворених за допомогою суфікса **-ом-а** (польск. **-ot -a**): *робота* – *robota*. Проте значно частіше похідна одиниця із зазначеним суфіксом в одній мові має відповідник з іншим формантом у мові другій. Так, польським іменникам *ziewota*, *żęsknota* відповідають українські *зівання*, *нудьга*, навпаки ж, українським утворенням із суфіксом **-ом-а** – польські похідні інших словотвірних типів: *дрімота* – *dzemanie (dzemka)*, *хрипота* – *chrypka*. Фіксуються випадки, коли в одній мові спостерігаються словотвірні варіанти, лише один із яких має подібний за формою вираження відповідник в іншій мові. Звернімося до групи іменників, утворених із суфіксом **-б-а (-b-a)**, коли українські одиниці типу *служба*, *хвальба* мають відповідники у польській мові того самого словотвірного типу – *szużba*, *chwalba*. Проте українська лексема *стрільба* має словотвірний варіант *стрілянина*, якому у польській мові відповідає іменник того самого словотвірного типу *strzelanina*, а українському похідному на **-б-а** *сімба* також відповідають дві польських одиниці, але інших словотвірних типів – *siew*, *sianie*. Певні розбіжності спостерігаються і при творенні віддієслівних іменників за допомогою українського суфікса **-ок (-ek)**, коли практично поряд із повними словотвірними відповідниками укр. *дзвінок* – польск. *dzwonek*, укр. *заробіток* –

польськ. *zarobek* фіксуються лексеми, що належать різним словотвірним типам. Так, польські одиниці на **-ek** *wyszilek, upadek, ożenek* мають українські відповідники з іншими словотвірними формантами – *зусилля, занепад, одруження*, як і українським іменникам на **-ок** типу *зівок, ковток, стрибок* відповідають похідні інших словотвірних типів – *ziewnięcie, tyk, skok*. Українським похідним на **-ість** аналізованого словотвірного типу можуть відповідати польські похідні на **-ość** (*вартість – wartość, жалість – żalność*), а можуть і одиниці іншої морфемної будови: *заборгованість – zadłużenie*.

Значно більшу подібність виявляють похідні на **-тва (-tw-a)**: *клятва – klątwa, молитва – modlitwa, битва – bitwa*. Варто зауважити, що цей словотвірний тип виявляє свою подібність і в інших слов'янських мовах, наприклад, російській, де фіксуються відповідні утворення – *клятва, молитва, битва*. Однак науковці стосовно морфемної будови цих одиниць висловлюють різні думки. Як російські [6, с. 165], так і польські вчені [7, с. 75], вважають за потрібне виділяти у цих утвореннях суфікс **-тва (-tw-a)**, який у процесі словотвірного акту взаємодіє з дієслівною основою, по суті, без морфонологічних змін. Українські ж учені вбачають тут взаємодію дієслівної основи і суфікса **-ва** за допомогою морфонологічного явища нарощення інтерфіксом **-т-** [8, с. 421].

Незначними виявляються розбіжності в українській і польській мовах і при творенні похідних від основ іншомовного походження або за допомогою запозичених словотвірних морфем. Так, подібність морфемної будови спостерігається у похідних із суфіксами **-аж (-aż)**: *масаж – masaż, саботаж – sabotaż, пілотаж – pilotaż*; **-ад-а (-ad-a)**: *блокада – blokada*; **-ат (-at)**: *плагиат – plagiat*; **-емент (-ement)**: *абонемент – abonament*; **-анс (-ans)**: *дисонанс – dysonans; резонанс – rezonans*. Відмінності ж у структурі слів еквівалентних одиниць зазначеного словотвірного типу фіксуються у нечисельних утвореннях. Так, в українській мові зустрічаються похідні з непродуктивним суфіксом **-ур-а**. У польській же мові лексемам із зазначеним суфіксом відповідають одиниці інших словотвірних типів *режисура – reżyseria, коректура – korekta*. Щоправда, українське слово *коректура* функціонує у мовній системі поряд зі своїм більш уживаним словотвірним варіантом *коректа*, що вже виявляє повні подібності у морфемній будові з польською одиницею *korekta*. На думку В.П. Олексенка, «дериваційний потенціал суфіксів іншомовного походження у творенні іменників – назв опредметнених дій поки що незначний», а «словотвірні зв'язки найбільш продуктивних іншомовних суфіксів із слов'янськими дієслівними основами мають спорадичний характер» [9, с. 176]. Відзначимо, що це спостерігається як в українській, так і в польській мовах.

В обох досліджуваних мовах значний прошарок віддієслівних похідних становлять іменники, утворені так званним безафіксімним способом або нульовою суфіксацією. На наш погляд, в одиницях подібного типу відбулась зміна парадигми [див. 10], вони утворені за конверсією. Йдеться про одиниці типу *викуп, злив, хід, згода, біга* тощо. При цьому в обох мовах такі похідні можуть набувати граматичних ознак іменників чоловічого, жіночого роду, або форми *pluralia tantum*.

Фіксуються випадки, коли творення похідних за конверсією відбувається паралельно в обох аналізованих мовах: *біг – bieg, сміх – śmiech, послуга – usługa, втрата – zguba, вибори – wybory*. Проте досить часто українським утворенням за конверсією відповідають польські афіксальні похідні або навпаки, іменники української мови творяться афіксальним способом, а польські – за конверсією: *залік – zaliczenie, зустріч – spotkanie та чергування – dyżur, присідання – siad*.

Отже, у сфері творення віддієслівних похідних українська і польська мови демонструють суттєві подібності, проте чітко простежуються і відмінності еволюційних рухів мовних систем на їхніх словотвірних підрівнях, з'ясуванню чого найефективніше сприяють обстеження словотвірних типів споріднених мов.

Література

1. Вендина Т. И. К вопросу о функциональном исследовании славянского словообразования // Сопоставительное изучение славянских языков. – М., 1987. – С. 157.
2. Сопоставительное изучение славянских языков. – М., 1987.
3. Сопоставительное словообразование русского и украинского языков // Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / Отв. ред. Н.Г. Озерова. – К., 2003. – 534 с.; Maryniakowa I. Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Morfologia ze słowotwórstwem. – Warszawa, 1993. – 240 s.
4. Лучик А.А. Типологія відсубстантивного словотворення іменників на позначення істот в українській і польській мовах // Мовознавство. – 2008. – № 6. – С. 34-40; Лучик А.А. Відприкметниковий словотвір у сучасних українській і польській мовах // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія “Філологічні науки”. – Вип. 8. Рівне: РШКСУ, 2008. – С. 168-172.
5. Maryniakowa I. Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Morfologia ze słowotwórstwem. – Warszawa, 1993. – С 77.
6. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – С. 165.
7. Maryniakowa I. Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Morfologia ze słowotwórstwem. – Warszawa, 1993. – S. 75.
8. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. – С. 807.
9. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників. – Херсон, 2001. – С. 176.
10. Касевич В.Б. Морфонологія. – Ленинград: ЛГУ, 1986. – С.92.

Summary

The article deals with the comparative analysis of verbal derivatives in Ukrainian and Polish. On the synchronic level the division of nouns with meaning of abstract action or action results is done referring to the derivative types, integrative and differentiative features are found out, the tendencies concerning derivation are ascertained.